

КОЗАЦЬКО-СЕЛЯНСЬКІ ПОВСТАННЯ

У 20–30-Х РОКАХ XVII СТ.

Історія України, 8 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти
НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Павло ЮРЧИШИН, студент факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

Мета: схарактеризувати етап національно-визвольної боротьби українського народу впродовж 20–30-х рр. XVII ст.

Цільові завдання:

- розкрити передумови та причини розгортання національно-визвольної боротьби українського народу упродовж 20–30-х рр. XVII ст.;

- Схарактеризувати перебіг козацько-селянських повстань 20–30-х рр. XVII ст.;

- сформуванню уявлення про ватажків козацько-селянських повстань 20–30-х рр. XVII ст.: М. Жмайла, М. Дорошенка, Т. Трясила, І. Сулиму, Я. Остряницю, Д. Гуню, П. Павлюка;

- проаналізувати «Куруківську угоду» (1625 р.), «Переяславську угоду» (1630 р.), «Пункти заспокоєння православних (руського народу);

- (1632 р.), «Ординацію Війська Запорозького реєстрового» (1638 р.);

- пояснити причини поразок, наслідки та історичне значення етапу національно-визвольної боротьби українського народу впродовж 20–30-х рр. XVII ст.;

- закріпити вміння аналізувати історичну інформацію та історичні джерела, працювати з історичними поняттями та термінами, складати план-конспект; працювати з історичним атласом та контурною картою, хронологічною та тематичною таблицями;

- виховувати національну самосвідомість, толерантне ставлення до думки іншого, активну громадянську позицію, шанобливе та бережливе ставлення до пам'яток історичного минулого.

Тип уроку: комбінований.

Основні дати та події: 1625 р. – виступ гетьмана М. Жмайла проти польської влади; 1630 р. – повстання під проводом Т. Федоровича (Трясила); 1635 р. – зруйнування Козацької фортеці І. Сулимою; 1637–1638 рр. – козацьке повстання під проводом П. Бута, Я. Остряниці і Д. Гуні; 1638 р. – прийняття «Ординації Війська Запорозького».

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання з теми: «Церковне життя в Україні у першій половині XVII ст.».

Фронтальне опитування учитель організовує, використовуючи **репродуктивну бесіду** за запитаннями:

1. Якою була релігійна ситуація в Україні після Берестейської церковної унії 1596 р.?

2. Яку роль у національно-культурному житті України відіграв митрополит Іов Борецький?

3. Яке значення мали церковні реформи митрополита П. Могили?

4. У чому полягає роль гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного у національно-культурному житті України першої чверті XVII ст.?

5. У чому спільність та відмінність поглядів І. Борецького, П. Могили на роль церкви та освіти?

6. Розкрийте зміст та наслідки церковних реформ в УГКЦ митрополита Й. Рутського.

Індивідуальне опитування вчитель проводить у формі **бліц-опитування**:

1. Заповніть порівняльну таблицю «Церковні реформи митрополитів П. Могили та Й. Рутського» за схемою:

	Церковні реформи	
	Митрополита П. Могили	Митрополита Й. Рутського
Заходи		
Наслідки		
Спільне		
Відмінне		

Під час організації **групової роботи** вчитель використовує «метод мікрофон» і пропонує підготувати відповідь на запитання:

- Визначте спільне та відмінне у церковних реформах, проведених у православній та греко-католицькій церквах.

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Вступна бесіда вчителя:

Учитель. Упродовж кінця XVI ст. – XVI ст. в Україні формується нова соціальна верства – козацтво. Яку політику проводив польський уряд щодо козацтва?

Учень. Польський уряд прагнув використати козацтво для вирішення ключових проблем, зокрема захисту рубежів Речі Посполитої від турецько-татарської агресії. Тому 1572 р. козацькою реформою короля Сигізмунда II Августа було запроваджено перший реєстр, за яким козаків приймали на державну службу.

Учитель. Чому польський уряд змінив свою політику щодо козацтва?

Учень. Польський уряд змінює свою політику щодо козацтва в умовах наростання явища покозачення та розгортання козацьких повстань у 90-х рр. XVI ст.

Учитель. Пригадайте причини козацьких повстань у 90-х рр. XVI ст.

Учень. Причинами, що викликали козацькі повстання у 90-х рр. XVI ст. були національно-релігійні, соціально-економічні та суспільно-політичні суперечності.

Учитель. Пригадайте події, що стали приводами до козацьких повстань у 90-х рр. XVI ст.

Учень. Приводами до козацьких повстань у 90-х рр. XVI ст. були поземельні конфлікти між К. Косинським та Я. Острозьким, між родиною Наливайка та Калиновським.

Учитель. Отже, на цьому уроці ми з'ясуємо передумови, причини, приводи, результати та наслідки, історичне значення козацько-селянських повстань 20–30-х рр. XVII ст., визначивши їхнє місце у національно-визвольній боротьбі українського народу.

III. Вивчення нового матеріалу.

План уроку:

1. Передумови, причини козацько-селянських повстань 20–30-х рр. XVII ст.

2. Козацько-селянські повстання:

А. Повстання 1625 р. Гетьман Марко Жмайло.

Б. Козацько-селянське повстання 1630 р. Гетьман Тарас Трясило.

В. Повстання Івана Сулими.

Г. Козацько-селянське повстання 1637–1638-х років.

Ґ. Опришківство.

3. Козацько-селянські повстання: причини поразок, наслідки та історичне значення.

1. **Передумови, причини козацько-селянських повстань 20–30-х XVII ст. рр.**

Учитель використовуючи прийом **розгорнутої характеристики та тематичну таблицю** охарактеризовує становище українських земель у складі Речі Посполитої у першій чверті XVII ст.

Учитель.

20–30-х рр. XVII ст. відзначені новим етапом наростання національно-визвольної боротьби українського народу, яка виявилася у новій хвилі козацько-селянських повстань, передумовами яких були:

- **по-перше** – незадоволення козацтва, становище яких ускладнювалося тим, що після Хотинської війни польський уряд не виконав своїх обіцянок, не виплатив козакам платню, зменшив козацький реєстр;

- **по-друге** – прагнення польського уряду пе-

ретворити козаків, що поповнили ряди «випищиків», тобто яких не було в реєстрі, на залежних селян. Так, у королівській інструкції на місцеві сеймики (1625) стверджувалось, що козаки «зреклися підданства»: «своєволля бере гору й так заповзято, що й самим нам тяжко, і із сильними сусідами нас розсварює, забувши зовсім віру й підданство, вони уладили собі окрему державу – наступають на життя й майно невинних людей. Вся Україна їх слухає. Шляхтич у домі своїм не вільний. По містах і містечках королівських вся управа, уся влада в руках козаків: захоплюють собі судочинство, закони встановлюють»;

- **по-третє** – свавільними діями козаків, які не підкорилися польському уряду, продовжували здійснювати самочинні походи проти Османської імперії, що змушувало султана тримати для охорони узбережжя значні військові сили. А це також ускладнювало геополітичне становище Речі Посполитої, оскільки Польща та Османська імперія підписали перемир'я, а козаки вважали це за образу, яку завдав їм король після Хотинської війни, тому відповідали: «Мир укладав король, а не ми!»;

- **по-четверте** – козацтво виступало за розширення своїх прав та привілеїв. Послідовники політики гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного вважали, що необхідно йти на певні поступки Польщі, аби зберегти права й вольності козацтва. Зі свого боку рядові козаки вимагали рішучих дій, вважаючи, що поліпшити своє становище можливо лише зі зброєю в руках.

Отже, незадоволення козацтва своїм становищем у Речі Посполитій, політика польського уряду щодо обмеження прав та привілеїв козацтва стали передумовами нового етапу наростання національно-визвольної боротьби українського народу у 20–30-х рр. XVII ст.

Передумови	
1. Незадоволення козацтва своїм становищем	• не виконано обіцянок, не виплачено козакам платню
2. Прагнення польського уряду підпорядкувати своїй владі козацтво	• зменшено реєстр • «випищиків» перетворити на залежних селян
3. Свавільні дії козаків, що ускладнювали геополітичне становище Речі Посполитої	• постійна загроза козацьких нападів на володіння султана
4. Козацтво виступало за розширення своїх прав та привілеїв	• козаки вимагали збільшення реєстру

Завдання учням: занотувати таблицю до конспекту.

Причини козацько-селянських повстань 20–30-х рр. XVII ст. учитель з'ясовує під час **стислої характеристики і логічно-структурної схеми:**

Завдання учням:

- Визначити основні причини повстань.
- Занотувати схему «Причини козацько-селянських повстань 20–30-х рр. ХХІІ ст.

2. Козацько-селянські повстання:

А. Повстання 1625 р. Гетьман Марко Жмайло.

Використовуючи образну розповідь, учитель розкриває перебіг повстання 1625 р. під проводом Марка Жмайла.

Учитель. У цей час козацтво, вся Україна перебувала на грані війни з Польщею. Козаки висунули перед польським урядом низку вимог, від яких не збиралися відступатися, але поляки не збиралися їх виконувати. Ну як король і сейм могли погодитися, скажімо, на скасування унії та поширення по всій Україні православ'я? А ще козаки вимагали узаконити їх, козацьке, судочинство, тобто за певні провини козаків мали судити козацькі суди за козацькими звичаями, а не суди польські. Надзвичайно глибоке політичне підґрунтя мала й вимога про те, щоб із території Київського воєводства було виведено всі польські війська, а їхнє місце посіли гарнізони українських козаків. Напружені відносини між урядом і козаками не могли довго тривати. Король наказав головнокомандуючому польськими військами Станіславу Конєцпольському пройти з вогнем та мечем по українських землях і примусити козаків підкорятися польським законам. Як у будь-якого з військових, у Конєцпольського був сильний аргумент – близько 30 тисяч солдатів. У 1625 р. польське військо на чолі з гетьманом Станіславом Конєцпольським вирушило на приборкання козаків. 11 жовтня 1625 р. Конєцпольський підійшов до Канева, де стояла козацька залога з 3 тис. вояків. Козаки вислали посланців, які пообіцяли польному гетьманові піти на переговори, але після приходу з Січі Жмайла зі старшиною. Тим часом козаки непомітно залишили Канів і почали відступ табором у напрямку Черкас, де стояло ще 2 тис. їхніх товаришів. Конєцпольський пробував розбити ворога по частинах, виславши проти козаків, що відступали, кінний авангард, який пошарпав їх, хоч і не зміг розбити. Окремі козацькі загони, уникаючи великих боїв, відступали на Низ, звідки їм на допомогу йшли основні сили Марка Жмайла. Досить своєрідна війна, у якій бої чергувалися з переговора-

ми, веденими здебільшого з метою виграти час, тривала до підходу в урочище Таборище на березі річки Цибульник головних сил козаків і коронного війська. Фактично козаки отримали шанс узяти ініціативу в свої руки, домігшись гідного миру через переговори в результаті воєнної перемоги. Сторони знову спробували домовитись, але вимоги Конєцпольського були надто важкими для козаків. Тому на вимоги поляків Жмайло і його полковники обережно відмовили. Конєцпольський і польські воєначальники сприйняли це як привід до початку «справжньої» війни. 19 жовтня Конєцпольський наказав готуватися до штурму козацького табору, для чого жовніри почали готувати батареї важких гармат, в'язати спеціальні облогові коші (тури), фашини та будувати «туляй-городи». Ці приготування вплинули на козаків: вони зробили кілька вилазок, аби захопити ворожі гармати, проте успіху не мали. Жмайло, як досвідчений полководець, зрозумів, що немає сенсу чекати на повторення Солониці – він пішов на прорив на південь, що може свідчити про усвідомлення ним неможливості розгрому коронного війська у відкритому бою. Козаки розклали багаття в таборі, удавши, що їхнє військо все ще тут, і непомітно вислизнули з нього. Розуміючи неминучість переслідування, Жмайло залишив на шляху відступу цілих три загони, які мали затримати кінноту Конєцпольського, обравши для засідок густі зарослі лоз та береги річок і Курукового озера. Всі три загони загинули, але добре знекровили ворожу кінноту, яка була змушена надовго затриматись. Зрештою, подолати козацькі ар'єргарди змогла лише наймана німецька піхота. Тим часом поблизу Курукового озера посеред решток давніх укріплень Жмайло зміцнював новий табір. Удень 21 жовтня на горизонті з'явилась втомлена від переходів і боїв кіннота Конєцпольського, яка спробувала прорвати козацький табір. Запорожці вогнем із гармат і рушниць відбили атаку коронної кавалерії та загонів українських князів, завдавши супротивникам значних втрат. Друга атака того ж дня була проведена вже після прибуття Конєцпольського з піхотою й артилерією – але ні артобстріл, ні участь у бою самого польського головнокомандувача не допомогли прорвати табір козаків Жмайла. Невідомо, чи бій ущух сам, чи козаки справді попросили миру. Головне, що кампанія так і не дійшла до своєї логічної військової розв'язки. Обидві сторони зазнали великих людських втрат. Обом сторонам було що втрачати: козаки боялись повторення нової Солониці, Конєцпольський – підходу до Жмайла запорозьких підкріплень. Зрештою, справу вирішив не бій, а суперечності серед козаків. Помірковані запорожці під проводом Михайла Дорошенка вступили в переговори з поляками. Польські комісари

й козацька старшина підписали так звану Куруківську угоду.

Завдання учням: скласти план розповіді.

Уявлення про гетьмана Марка Жмайла вчитель формує, використовуючи історико-біографічний портрет.

Марко Жмайло-Кульчицький (рр. н. і см. невід.) – гетьман реєстрового козацтва (1625), керівник селянсько-козацького повстання 1625 р. За одним із джерел, рід Жмайло походить з с. Кульчиці (тепер Самбірський район Львівської області). За деякими даними, цей рід пустив коріння і на Наддніпрянщині, адже в козацькому реєстрі 1649 р. в Корсунському полку (Сотня Вергуненкова) згаданий Іван Жмайло (син гетьмана?). Відомо, що до обрання гетьманом Жмайло брав участь у Хотинській битві (1621р.). У листопаді 1625 скинутий з гетьманства поміркованою частиною козацької старшини, яка через складні обставини, здобувши перемогу над 35-тисячним військом Речі Посполитої неподалік Куруківського озера (сучасне передмістя Кременчука) була змушена піти на перемир'я з коронним гетьманом Станіславом Конєцпольським. Гетьманом обрали Михайла Дорошенка, який уклав з командуванням Речі Посполитої Куруківський договір 1625р. Подальша ж доля Жмайла невідома.

Завдання учням: занотувати основні дати життя.

Уявлення про гетьмана Михайла Дорошенка вчитель формує, використовуючи історико-біографічний портрет.

М. Дорошенко, дід майбутнього гетьмана Петра Дорошенка, за гетьмана П. Сагайдачного служив хорунжим. Разом із П. Сагайдачним він був у далеких походах, зокрема брав участь у Хотинській битві 1621 р. Це був розумний та відважний воїн. Після героїчної смерті П. Сагайдачного за короткий час гетьманську булаву тримали Д. Барабаш, О. Голуб. Нарешті булава знайшла свого гідного володаря – Михайла Дорошенка. Гетьманування М. Дорошенка при-

пало на складний період. Шляхетська Польща посилила наступ на український народ, православну церкву, на права Війська Запорозького. З півдня тиснули осмілілі після смерті П. Сагайдачного турки й татари. Саме М. Дорошенкові довелося після розгрому повстання під проводом М. Жмайла підписувати Куруківську угоду з поляками (1625). Він належав до поміркованої течії козацтва, котра вважала, що йти на конфлікт з польською владою не потрібно. М. Дорошенко реорганізував реєстрове козацтво, утворивши 6 полків за територіальним принципом. У 1626 р. він розбив велику кримську орду, котра прорвалася аж до Білої Церкви. У 1628 р. склалися сприятливі умови для морського походу на турецькі володіння. Оттоманська Порта в цей час зайнята була приборканням свого васала – Кримського ханства, хан якого Шагін-Гірей почав боротьбу за незалежність. М. Дорошенко на чолі 4-тисячного козацького війська на швидкохідних чайках дістався до прибережних турецьких фортець. Козаки звільнили багато українських невільників, захопили зброю і попливли назад. Великий галерний флот турків побоявся вступати в бій і відступив. Незабаром 150 запорозьких чайок з'явилися під мурами Стамбула. З боєм увірвалися козаки до турецької столиці, узяли великі трофеї і майже безперешкодно повернулися додому. Через деякий час туди ж було здійснено й третій похід. Військові сили Османської імперії були приборкані. Походи М. Дорошенка наводили жах на турків і принесли йому славу по всій Україні. Такі героїчні вчинки гетьмана проявились у народній творчості, а саме в пісні «**Ой на горі да женці жнуть**»

Ой на горі да женці жнуть,

А попід горою,

Яром-долиною

Козаки йдуть.

А попереду Дорошенко

Веде своє військо,

Веде запорозьке

Хорошенько!

Посередині пан хорунжий.

Під ним кониченько,

Під ним вороненький

Сильне-дужий!

А позаду Сагайдачний,

Що проміняв жінку

На пютион да люльку,

Необачний!

«Гей, вернися, Сагайдачний,

Візьми свою жінку,

Одай мою люльку,

Необачний!»

«Мені з жінкою не возиться,

А пютион да люлька

Козаку в дорозі

*Знадобиться!
Да викрешем огню,
Да потянем люльки,
Гей, хто в лісі, озовися!
Не журися!»*

Ще в 1624 р. між Військом Запорозьким та кримським ханом Магмет-Гіреєм і калгою Шагін-Гіреєм було укладено угоду про спільні дії проти ставленика турецького султана в Криму Джанібек-Гірея. Очолювані М. Дорошенком козаки у 1628 р. прийшли в Крим і, об'єднавшись із військами Шагін-Гірея, завдали серйозного удару ворогові. Уже була й близькою перемога. Та тільки-но в бою загинув Шагін-Гірей, його воїни перейшли до Джанібек-Гірея і стали вбивати козаків. У цьому бою загинув славний гетьман М. Дорошенко. А козакам удалося з боями пройти весь Крим і повернутися на Січ.

Завдання учням: занотувати основні дати життя гетьмана.

Використовуючи прийом **доведення**, учитель розкриває зміст Куруківської угоди.

Учитель. Куруківська угода 1625 р. між козаками та польським урядом задовольняла інтереси лише заможного козацтва. Так, згідно з нею, козацький реєстр налічував 6 тис. чоловік, інші повинні були повернутися до своїх колишніх панів, а таких було майже 40 тис. Старшині та реєстровцям визначалася платня з королівської казни. Реєстровці обирали свого гетьмана, але затверджувати його повинен був король. Жити реєстровці могли тільки на державних землях («королівщинах»); було створено 6 козацьких полків: Переяславський, Черкаський, Чигиринський, Білоцерківський, Корсунський, Канівський.

Отже, результатом повстання стала Куруківська угода, яка задовольняла інтереси лише заможного козацтва, не розв'язавши основні суперечності між козацтвом і польським урядом, що неминуче мало призвести до нового конфлікту.

Завдання учням:

- на контурній карті показати основні райони охоплення повстання;
- проаналізувати та пояснити основні положення Куруківської угоди;
- скласти схему «Умови Куруківської угоди».

Б. Козацько-селянське повстання 1630 р. Гетьман Тарас Трясило.

Перебіг повстання 1630 р. під проводом Т. Трясила вчитель висвітлює під час **міркування**.

Учитель. У 20–30-ті роки XVII ст. національно-визвольний рух перемістився на Лівобережну Україну. У чому це виявилось? Суперечності між реєстровими козаками й запорожцями призвели до того, що вони почали обирати собі окремих гетьманів. Так, у 1629 р. запорожці обрали гетьманом досвідченого й відомого успішними морськими походами Тараса Федоровича

(Трясила). А вже 1630 р. він очолив козацько-селянське повстання. До повстанців приєдналися й реєстрові козаки. На Лівобережжі також завершувався термін пільг, наданих слобожанам, після чого власники примушували їх відбувати панщину. Тому слобожани, тікаючи від панщини, поповнювали ряди запорозьких козаків, а під час повстань ставали їх учасниками. Повстання охопило Полтавщину, Київське Полісся й Запорозжя. Повстанці нападали на маєтки шляхти, вбивали власників, управителів, орендарів, шинкарів. Основі бої відбулися під Переяславом. У великому бою 15 травня 1630 р., названому пізніше «Тарасовою ніччю», козаки вщент розгромили добірне шляхетське військо С. Конєцпольського, який змушений був піти на переговори.

Отже, результатом козацько-селянського повстання стало поразка польських військ та укладання Переяславської угоди, за якою козацький реєстр збільшено до 8 тис. осіб. Але суперечності між реєстровцями і запорожцями та польською владою не вщухали, що згодом переросте в нове повстання.

Завдання учням:

Первісне закріплення:

- занотувати дату повстання;
- на контурних картах показати територію, що охопило повстання та основні битви;
- яка угода була підписна після перемоги козаків у битві під Переяславом?
- який результат повстання під проводом Трясила?

Уявлення про ключову подію повстання – «Тарасову ніч» – учитель формує під час **сюжетної розповіді з використанням ілюстрації народної картини:**

15 травня 1630 р., коли поляки святкували Свято Тіла і Крові Христових, козаки таємно вислали частину піхоти навколо польського стану та зненацька вдарили з обох боків. Ось як ці події у своїй поемі «Тарасова ніч» описав Т. Шевченко: «... Зібрав Тарас козаченьків – Поради прохати: «*Отамани товариші, Брати мої, діти! Дайте мені порадоньку,*

Що будем робити?
 Бенкетують вражі ляхи –
 Наше безголов'я»,
 «Нехай собі бенкетують,
 Нехай на здоров'я!
 Нехай, кляті, бенкетують,
 Поки сонце заїде,
 А ніч-мати дасть пораду, –
 Козак ляха знайде».
 Лягло сонце за горою,
 Зірки засіяли,
 А козаки, як та хмара,
 Ляхів обступали.
 Як став місяць серед неба,
 Ревнула гармата;
 Прокинулись ляшки-панки –
 Нікуди втікати!
 Прокинулись ляшки-панки,
 Та їй не повставали:
 Зійшло сонце – ляшки-панки
 Покотом лежали.
 Червоною гадюкою
 Несе Альта вісти,
 Щоб летіли крюки з поля
 Ляшків-панків їсти.
 Налетіли чорні крюки
 Вельмажних будити;
 Зібралось козачество
 Богу помолитись.
 Закрякали чорні крюки,
 Виймаючи очі;
 Заспівали козаченьки
 Пісню тієї ночі, –
 Тієї ночі кривавої,
 Що славною стала
 Тарасові, козачеству,
 Ляхів що приспала...»
 [6 листопада 1838, С.-Петербург]

Отже, завдяки героїчній вилазці козаків вдалось завдати значних втрат добре озброєній польсько-шляхетській армії. Було знищено так звану золоту роту, яка складалася з родовитих шляхтичів.

Завдання учням: відповісти на запитання:

• Якими засобами Т. Шевченко описав лицарську мужність козаків, масштабність їхньої перемоги?

Уявлення про гетьмана Михайла Дорошенка вчитель формує, використовуючи **історико-біографічний портрет**.

Учитель. Тарас Трясило – козацький отаман кримськотатарського походження. Один із командирів козацьких найманців у Тридцятирічній війні. Реформував козацьке військо, посиливши роль кавалерії. Кошовий отаман Війська Запорозького нереєстрового (1629), організатор походу на Крим (1629), учасник Смоленської війни 1632–1634, керівник антиурядового козаць-

ко-селянського повстання 1630 р. Січове ім'я – Тарас Трясило, татарське ім'я – Хасан або Усан. Вперше згадується у документах королівського суду 1617 р. під іменем татарина з Криму Усаном або Хасаном. Під час московської кампанії 1618 р. прийняв хрещення й ім'я Тарас Федорович. Швидко завоював авторитет козацтва, про що повідомляв Папський нунцій 1620 р.: «5000 козаків прийшли з Чорного моря, перейшовши кордон Угорщини, і вступили на службу до імператора на чолі з відомим капітаном Гасаном Тарасом». Під час Тридцятирічної війни командував загонами козаків-найманців на австро-угорській службі. Відзначився багатьма злочинами проти протестантських мешканців Словаччини та Угорщини. За його ініціативи в козацьких військах з'явилася козацька кавалерія, яка разом із пішими військами починає відігравати важливу роль. Змінилася навіть офіційна назва війська Трясила, яке звалось «козацька кавалерія і інфантерія». 1630 р. очолив повстання, яке завершилося укладанням угоди в Переяславі. Незадоволеною угодою, Федорович, позбавлений гетьманства, відійшов з незадоволеними козаками на Запорізьку Січ, де робив спроби підняти нове повстання. Брав участь найманцем у Тридцятирічній війні (військо Габсбурзької імперії), московсько-польській війні 1632–1634 рр., що велась за Чернігово-Сіверську і Смоленську землі. На козацькій раді в Каневі взимку 1634–1635 рр. Федорович закликав до повстання проти шляхетської Речі Посполитої. Потім із частини козаків пішов за Дон. У 1635 р. вів переговори з московським урядом про переселення 700 козаків на Слобідську Україну. Навесні 1636 р. після повернення із Дону Федорович їздив до Москви з проханням про перехід частини українського козацтва на службу до Московської держави. Але його пропозицію було відхилено, бо московський уряд не бажав загострювати відносини з Річчю Посполитою після невдалої московсько-польської війни 1632–1634 рр. У козацьких літописах говориться, що Федорович помер через дев'ять років після повстання, отже 1639 р. Є перекази, що він помер у Корсуні, де був похований на Богуславському цвинтарі.

Завдання учням: занотувати основні дати життя Т. Трясила.

Під час **пояснення** вчитель розкриває зміст державно-політичного акта «Пункти заспокоєння православних» та обставини його прийняття.

Учитель. «Пункти заспокоєння православних» – це державно-політичний акт, виданий королем Владиславом IV Вазою і затверджений сеймом у січні 1633 р., що в законював існування православної церкви в Україні. Його прийняття було обумовлене тим, що у 1632 р. помер король Сигізмунд III, а козаки спробували

домогтися участі своїх представників у сеймі, на якому обирався новий король, хоча їх туди не допустили. Вони вимагали скасування реєстру, щоб урівняти всіх козаків, повернути права й майно православній церкві. На сеймі православних підтримав литовський магнат Криштоф Радзивілл. Незважаючи на бурхливий протест католиків, новообраний король Владислав IV пішов на поступки. Так, православна церква відновила права на відправлення богослужіння за своїм обрядом, володіння церквами й монастирями, друкарнями, школами, існування братств і обрання свого митрополита. Ці поступки короля були зумовлені як наданою колись козаками допомогою королеви Владиславу в його боротьбі за престол московського царя, так і необхідністю не ускладнювати відносини з козаками в умовах польсько-московської війни, яка вже почалася. Однак ці «пункти заспокоєння» не принесли спокою, бо польські магнати і шляхта перешкоджали їхній реалізації.

Завдання учням: визначити зміст поняття «Пункти заспокоєння православних» – це ...

В. Повстання Івана Сулими.

Уявлення про гетьмана Івана Сулиму вчитель формує, використовуючи **історико-психологічний портрет:**

Іван Михайлович Сулима (? – 12 грудня 1635), гетьман нереєстрових запорозьких козаків (1628–1629, 1630–1635) дрібний шляхтич герба Сулима. Народився в с. Рогощах (нині Чернігівського району Чернігівської області). Його син Федір був полковником Переяславським, а син останнього Іван – генеральним хорунжим. Рід Сулима занесено в родову книгу Полтавської губернії. Олександр Лазаревський стверджував, що рід простежується від Київської Русі. Якийсь час служив помічником урядника баришівських та бориспільських володінь Софії Данилович з Жолкевських. Можливо, через конфлікт з магнатами

подався на Запорозжя. У свої перші морські походи Іван Сулима ходив з Самійлом Кішкою ще достатньо молодим козаком, проходив у нього морську школу. Особливо вабило його море, морські походи. Досить швидко талановитий козак вибився в чільні старшини, став на один рівень мало не з Петром Сагайдачним. Як би склалася козацька доля Сулими далі, можна лише гадати, бо в одному з походів у бою з османською ескадрою, деє близько 1605 р., у чайку Сулими вцілилися османські гармати. Звичайно, молодий і здоровий козак, опинившись з побратимами у воді, топитися так запросто не збирався. Але нічого вдіяти проти османів вони не змогли. Османські моряки повитягали козаків з води і тут же прикували до весел своєї військової галери. Доля галерного бранця продовжувалася для Сулими довгих 15 років. Перед його очима постійно стояв приклад визволення з 26-річної неволі-каторги Самійла Кішки, тож Сулима духу не втрачав і затаївся вирватися на волю за першого зручного випадку. Такий випадок трапився йому лише через 15 років. Тоді османський флот воював з Венецією, тож Сулима з галерою був на війні. За однією з найпоширеніших версій, Іванові Сулими якимось дивом вдалося звільнитися з кайданів та звільнити від пут своїх побратимів по неволі. Звільнившись посеред ночі, колишнім бранцям вдалося захопити бойову галеру разом з її екіпажем у 300 яничарів. Сулима, прикувавши яничарів до весел, наказав гребти до берегів Італії. Уміло уникнувши бою як з османським, так і з італійськими кораблями, Сулима пришвартувався в Римі. У «вічному місті» обідраний, напівголий екіпаж Сулими справив надзвичайне враження, а коли досі не бачені моряки невідомо якого флоту вишикували на пристані ще й 300 відбірних яничарів, закутих у кайдани, то й зовсім викликали сенсацію. Подивитися на це видовище збіглося мало не все місто. Чутка про надзвичайну подію дійшла і до Папи Римського Павла V Боргеца, який побажав особисто подивитися на відважного командира незвичайної галери, що Божою ласкою вирвалася з бусурманської неволі. За визначні походи в Крим і Османську імперію проти татар і османів одержав від папи Павла V золоту медаль з папським портретом. Повернувся в Україну Сулима з європейською славою, яку вимушені були визнавати і при королівському дворі в Речі Посполитій. Окрім Сулими, ніхто з полководців Речі Посполитої не удостоювався найвищої в Європі папської золотої медалі, навіть коронний гетьман. Прибувши на Січ, Іван Сулима організовує численні походи в Чорне море. Восени 1628 р. Сулима обирається гетьманом реєстрових козаків. Гетьманував недовго, всього близько року, бо у травні наступного 1629 р. виступає вже як управитель маєтку

коронного гетьмана Станіслава у Переяславі. У 1632 р. гетьман Сулима провів свій знаменитий похід в Азовське море, де взяв штурмом османську фортецю Азов у гирлі Дону. Нікому з українських флоговодців до нього не вдавалося взяти Азов. Спроба пробитися до Азова гетьмана Семена Скалозуба закінчилася поразкою і його загибеллю. Іван Сулима подолав усі перешкоди і провів успішну атаку цієї далекої від Січі османської фортеці. Українські козаки знищили порт і всі портові споруди, а османський гарнізон загнали до фортеці. Сулима добре знав, що місто Азов для Османської імперії було головним портом, який забезпечував османську столицю передусім продовольством. Тож, вивівши його з дії, Сулима завдав відчутного удару Стамбулу. Звісно, що бойовий рейд козацького флоту в Азовське море і штурм Азова надзвичайно вразили правителів Стамбула, Варшави й Москви. Усім стало зрозуміло, що Січ висунула нового неординарного полководця, який не поступиться інтересами свого народу. Розлючений падінням Азова, султан, допускаючи, що Сулима на зворотному шляху ще добре пошарпає Крим, послав в Очаків могутню ескадру із 20 важких галер. Але це козацького флотоводця не спинило. Нічною атакою Сулима прорвав виставлену османами оборону, потопивши п'ять галер, з десятків вивів з ладу. Причому в ході цього бою козаки втратили лише три чайки з трофеями.

За руйнацію фортеці Кодак 1635 р. І. Сулиму та його прибічників було страчено на центральній площі у Варшаві: відрубано голову, потім чвертовано, частини тіл були розвішені на мурах Варшави. За свідченнями московита-посла у Речі Василя Родковського, одного із засуджених врятував коронний канцлер Якуб Задзік.

Завдання учням: занотувати основні дати життя І. Сулими.

Уявлення про французького інженера де Боплана вчитель формує, використовуючи **історико-біографічний портрет**.

Учитель. Гійом Левассер де Боплан родом з північної провінції Франції – Нормандії. Левассери склали досить поширену у Франції родину, що розділилася на багато гілок, кожна з яких носила особливу назву, згідно з назвою зайнятого нею маєтку. Один з Левассерів, ймовірно, батько Гійома, придбав від дворян Вінефей (Vinefay) маєток Боплан (Beauplan), чим і поклав початок утворенню нової дворянської лінії Левассер де Боплан (Levasseur de Beauplan). Час народження Гійома точно не відомий. Приблизно відомо що він народився наприкінці XVI ст., у м. Руані або ж поблизу нього в родині гугенотів. Записавшись у молодості на військову службу, Гійом незабаром отримав довіру всесильного на той час маршала д'Анкара, який у 1616 р. призначив його

комендантом фортеці Пон-д'Арш у Нормандії. Відомостей про подальший хід військової служби Боплана у французьких військах не збереглося. Наприкінці 20-х – початку 30-х років XVII ст. де Боплан був запрошений польським королем Сигізмундом III Вазою на службу до Речі Посполитої як старший капітан артилерії і військовий інженер. Протягом 16 або 17 років він мандрував Україною, зводячи та вибираючи необхідні місця для зведення фортець і різного виду перешкод для затримання ворога. Особливо багато попрацював Боплан над зведенням укріплень у прикордонній із степом смузі дніпровського правобережжя, що прикривала з півдня володіння Речі Посполитої. Підшукуючи зручні для укріплень місця, Боплан чудово ознайомився з топографією, етнографією, побутом, розташуванням України та найближчих до неї місцевостей. Невдовзі він склав про це цікаві замітки. Крім того, за дорученням польського короля Владислава IV і коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, Боплан складав докладну мапу України. Повернувшись додому, у 1650–1651 рр. мав посаду «sergeant major» у місті Д'еп. У 1652 р. повернувся до Руану, де проживав до кінця своїх днів.

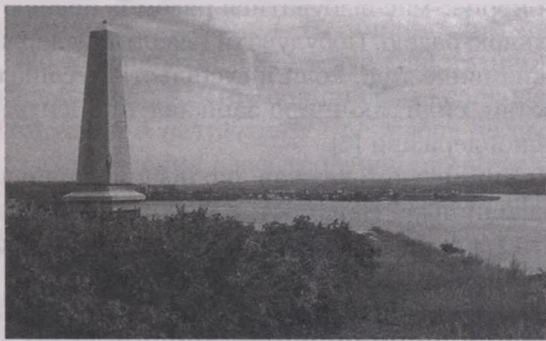
Завдання учням: скласти план-портрет.

Використовуючи прийом **аналітичного опису**, вчитель формує уявлення про фортецю Кодак та обставини її будівництва.

Щоб перетнути втікачам шлях на Запорозжя й приборкати козаків, коронний гетьман С. Конецпольський пропонував урядові збудувати на Дніпрі біля гирла р. Самари фортецю. У ній передбачалося утримувати сильний польський гарнізон, який зміг би придушувати будь-яке повстання, оскільки всі вони починалися із Запорозжя. Спорудженням фортеці Кодак керував французький інженер Гійом Левассер де Боплан, який перебував на польській службі. Місце для спорудження замку інженер де Боплан вибрав дуже зручне – на правому високому березі Дніпра, де річка згортає на південний захід і сильно звужується. Таким чином, проплисти непоміченим зі стін фортеці повз неї було практично неможливо. Також радіус огляду із замкових веж давав змогу контролювати гирло річки Самари, де в довколишніх лісах козаки брали дерево для

своїх чайок. Кодак належав до так званої старонідерландської системи фортець. Він представляв собою правильний чотирикутник з виступаючими бастионами. На той час це був невеликий земляний форт, оточений ровом і валом із двома напівбастионами з півдня. Здавалося, вона була незборимою: навколо неї глибокі рови, за ними височенні земляні вали, а на них – дубова засіка з вікнами й бійницями для гармат та рушниць. Брама в Кодаку була міцна, кована залізом, обабіч неї стояли дві вежі. Зі сходу й півдня фортецю захищали Дніпрові кручі, з півночі – глибокі байраки, із заходу лежав рівний степ, і тому тут були найміцніші укріплення. Матеріалом для побудови були земля та дерево. Рови прикривались частоколом. На валах були встановлені гармати, які прострілювали Дніпро, що у цьому місці звужується. З двох сторін (південної та східної) підходи до стін Кодака прикривали стрімкі скелі, що спускалися прямо до дніпровської води. З півночі простягався величезний природний яр, і тільки західний напрямок залишався придатним для штурму, але там де Боплан розпорядився викопати глибокі рови і насипати високі земляні вали, укріплені дерев'яними засіками. Через глибокий пристінний рів був перекинутий єдиний міст, що з'єднував ворота замку з навколишнім світом. У липні 1635 р. фортецю було збудовано. На побудову сейм асигнував 100 тисяч польських злотих. Залога фортеці складалася з 200 німецьких найманців-драгунів на чолі з французьким офіцером Жаном Маріоном. Запорожці вбачали в будівництві фортеці небезпеку для себе. В околицях фортеці заборонялося рибалити та полювати. Наявний переказ, нібито С. Конецпольський, ідучи оглядати фортецю, глузливо говорив козакам, що тепер їхній вольниці настав кінець. Тоді ж присутній на оглядинах сотник реєстрових козаків Богдан Хмельницький засміявся. «Ти чому смієшся?» – запитав гнівно Конецпольський. «Тому, ясновельможний гетьмане, – відповів Хмельницький, – що маю думку: все те, що людина може збудувати, вона може й зруйнувати».

Отже, будівництво польської фортеці Кодак мало такі наслідки. Зведення фортеці сильно нашкодило запорізьким козакам: стало неможливим річкове сполучення з Січчю, адже саме по Дніпру запорож-

ці отримували з України велику частину необхідних їм товарів; польські патрулі регулярно затримували тих, хто йшов на Січ або повертався назад; крім того, було введено повну заборону на рибальство і полювання в околицях Кодака, найманці ловили порушників і приганяли їх у фортецю для ведення земляних робіт; запорожці не могли добувати такий рідкісний в степу ліс для будівельних потреб; і головне – на Січі з кожним днем все сильніше відчувався дефіцит продовольства, особливо хліба, що доставлявся з України. Блокада, влаштована запорожцям гарнізоном польської фортеці, могла в найближчій перспективі загрожувати справжнім сільським голодом серед низових козаків.

Завдання учням: показати на контурній карті розташування фортеці Кодак.

Розкриваючи хід та результати повстання І. Сулими, учитель використовує сюжетну розповідь.

Учитель. 1635 р. з морського походу повернувся кошовий отаман І. Сулима. Скликана на Січі рада обрала його гетьманом. Козаки вирішують знищити фортецю Кодак. Ось як ці події описано в оповіданні А. Кащенко «Над Кодаським порогом»: «Сулима, лишивши козаків у діброві, сам із курінними отаманами пішов оглядати Кодак. З Гострої Могили він дуже добре розглянув башти й вали Кодака й зрозумів, що зі степу неможливо наблизитися непомітно, а треба підходити з одного боку глибоким байраком, а з другого – попід скелями Дніпра. Він наказав робити драбини, рубати чагарник і в'язки в'язати. У кожного козака за плечима була в'язка хмизу, а на кожну півсотню одна драбина. Рушили до фортеці. У Кодаку стояв тоді полк жовнірів під командуванням француза полковника Маріона. Ніч. Усі спали. Тільки вартові перегукувалися. З поля Сулима тільки три сотні козаків поставив, щоб переймати втікачів. За сигналом (пугували сичі) у рівчакі полетіли в'язки хмизу, і кожен курінь почав накидати собі через рівчак греблю, щоб нею перейти до валу. Вартові не могли зрозуміти, що робиться за окопом. Коли вибухнув перший постріл, козаки вже накидали собі греблі й посунули на шанці. Тепер козаки вже не таїлися, навколо Кодака збилася буча. Стріляли у вартових, тягли драбини до стін, рубали сокирами засіки, палили хмиз, щоб підпалити засіки». І хоча фортецю було зруйновано, гарнізон перебито, повстання під проводом Івана Сулими знало поразки через зраду старшин. Поляки відбудували її в 1639 р., а гарнізон збільшили втричі. Через 9 років після тривалої облоги фортецю візьмуть козаки Б. Хмельницького. Залишки фортеці в селі Старі Кодакі неподалік від аеропорту м. Дніпропетровська збереглися до наших днів. Узяття фортеці розпочало нове козацьке повстання, яке тривало недовго. Унаслідок зради реєстровців І. Сулиму та його прихильників схопили й відправили до Варшави. Там їх стратили.

(Далі буде)